

KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE MENEKŞE

Ayşe Çelebioğlu

Yrd. Doç. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

aysecele@gmail.com

Öz

Tüm sanat dalları gibi edebiyat da ilhamını doğadan almıştır, sanatçı işe başlarken doğayı taklit eder. Edebiyatçı ise şiirini doğa ile süsler. Doğanın insanlara sunduğu en önemli güzelliklerden biri çiçeklerdir. Edebiyatta bilhassa klasik şiirde çiçekler çeşitli özellikleriyle birer sembol olarak şairlerin vazgeçilmezleri arasında yerlerini almışlardır. Bu çiçeklerin içerisinde “Gül, lâle, karanfil, nergis, süsen, sümbül” gibi çiçekler başı çekmiş olsa da menekşe de birçok özelliğiyle şiirde hak ettiği yere yerleşmiştir. Menekşe toprağa yakınlığı, rengi, kokusu ve yapraklarının şekli ve çok çeşidinin bulunmasıyla hem aşk şiirlerinin hem de tasavvufi şiirin vaz geçilmezleri arasında kendine önemli bir yer edinmiştir. Menekşe, bazen hastalara şifa olmuş, bazen şarap olup misafirlere sunulmuş, bazen de koku olup sevgilinin saçına sürülmüştür. Bu çalışmada Klasik Türk Edebiyatında yüzün üzerinde divân taraması yapılarak menekşe redifli kaside ve gazeller tespit edilerek anlamlarına göre tasnifleri yapılmıştır. Yaklaşık 110 divân taramış olup içerisinde menekşe geçen beyitler sayıca fazla olması nedeniyle çalışmaya dâhil edilmemişlerdir. Menekşe redifli 4 kaside ve 14 gazel ile 1 adet de na’at çalışmaya esas olarak incelenmiştir. Bu verilerden hareketle sembolik ve gerçek anlamlar, üstlendiği mitolojik değerler irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Menekşe, Klasik şiir, Çiçekler, Türk Edebiyatı, Mitoloji.

Violet in Classical Turkish Poetry

Abstract

Just like art, literature is inspired by nature, and artists imitate nature in their work. Men of letters, on the other hand, garnish their poems with nature. One of the most important beauties presented by nature to mankind is flowers. In literature, particularly in classical poetry; flowers have become indispensable symbols for poets due to their various features. Even though flowers like “rose, tulip, carnation, daffodil, iris, and jacinth” are the most popular flowers; violet

has also been properly involved in poetry due to its numerous features. With its closeness to soil, color, scent, leaves and various species; violet has been significantly involved in both love poems and sufi poems. Violet has occasionally been a remedy for the patients, offered to guests as wine and to lover's hair as a scent. In this study, we reviewed more than a hundred ottoman poems in the Classical Turkish Literature, determined eulogies and odes repeating violet and classified them according to their meanings. We reviewed approximately 110 divan poems and as there were too many couplets mentioning violet, they were not involved in the study. 4 eulogies and 14 odes and one na'at mentioning violet were mainly examined in the study. Considering these data; their symbolic and real meanings, as well as their mythological values are examined in the present study.

Keywords: Violet, Classical Poetry, Flowers, Turkish Literature, Mythology.

Giriş

Çiçekler mi yoksa insan mı önce yaratıldı bilmek mümkün değil, ancak kutsal kitaplar baz alındığında ilk insan olan Adem'in Cennet'te yaratıldığı görülmektedir. Cennet ise hep çiçeklerle bezeli bir mekân olarak tasvir edilmektedir. Bu nedenle yeşilin ve çiçeğin bol olduğu yerler hep cennet diye adlandırılmaktadır. Belki de bu yüzden toplumların kültür, sanat ve edebiyatında çiçekler her zaman ön planda yer almıştır.

Bazen bir sütunda, bazen bir beyitte, bazen bir kumaşın desenlerinde bazen de mezar taşları üzerinde sürekli çiçekler karşımıza çıkar. Batı mitlerinde çiçeklerin ortaya çıkışları ile ilgili anlatılan hikâyelerde genellikle bir günahın, bir kaçışın veya kıskançlığın arkasından gelen pişmanlıkların unutulmaması için çiçeklere dönüşümü görürüz. Bu hikâyeler sonucunda ise çiçekler edebiyatta birer sembol olarak anlamı zenginleştiren önemli öğeler olarak karşımıza çıkarlar.

İnsanlar yerleşik hayata geçmeleri ile birlikte çiçek kültürü de başlamıştır. Antik çağ medeniyetlerinde çiçeklerin doğuşuyla ilgili mitler oluşmuştur. Çiçekler bir adak aracıydı, hem tanrılara hem insanlara hem de ölümlere saygı işareti olarak sunulurdu. Aynı zamanda bir zenginlik göstergesiydi, bilhassa Romalılarda bahçecilik, bir sanat ve zenginlik işaretiydi. Bahçeler için vergi de konulmuştu. Bu bahçelerde yetiştirilen çiçeklerin başında gül ve menekşe gelmektedir. Romalılarda özellikle gül ve menekşeye çok önem verilmiştir. Hatta adlarına festivaller bile düzenlenmiştir. Ölüler bayramında

mezarlara bayramın adına uygun olarak ya gül, ya da menekşe konulurdu. Kansız kurbanlar olarak ta bilinen adaklar çiçeklerden oluşur, tanrılara gül ve menekşe çelenkleri sunulurdu. Düğünlerde gelinin mabedi olarak görünen gelin odası menekşe ve güllerle süslenirdi. (Goody; 2010). Osmanlı Kültür ve Medeniyetinde de çiçeklere çok önem verilmiş, yetiştirilen her çiçek, yetiştiricileriyle birlikte Şükûfenâme'lerde kayıt altına alınmışlardır (Kahraman; 2015).

Kendi kültürünü oluşturan çiçeklerin, edebiyatın bilhassa şiirin vaz geçilmez sembollerinden biri olması kaçınılmazdı. Osmanlı kültüründe lisanü'l-ezhâr da denilen kendilerine has dilleriyle çiçekler, insanlar arasında sözsüz iletişimin en önemli araçlarından biri olmuşlardır. (Süheyl Ünver'in Süleymâniye Yazma Eserler Kütüphanesine bağışladığı Lisanü'l-Ezhâr adlı defterde konu ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir). Bazen âşıkların arasında iletişimi sağlar, bazen de halka mesaj vermek için kullanılırlardı. Evlenecek yaşta kızı olan aile evin yola bakan penceresinin önüne üzerinde kırmızı çiçek açmış bir saksı koyar, kız nişanlanınca da çiçeği kaldırıp bahçe tarafına koyarmış (Ayvazoğlu; 2013). Keza pencere önüne konulan sarı çiçekler açmış olan bir saksı evde hasta olduğu mesajını verirdi. Mahallede yaşayanların hem hastadan haberi olur hem de mahalleden gelip geçenlerin saygı göstererek daha sessiz olması sağlanırdı. Hemen hemen bütün toplumlarda sembolleşen çiçeklerin başında her zaman gül gelmiştir, arkasından lâle, nergis ve menekşe gelmektedir.

Menekşe (*Viola*) cinsi, *Violaceae* L.familyasına mensuptur. *Violaceae* L. familyası 900 civarında tür içeren, orta büyüklükte, nadiren tek yıllık, büyük bir çoğunlukla çok yıllık otsu veya çalı formundaki menekşe ve hercai menekşeleri içeren, kozmopolit, ılıman bölgelerde daha çok yayılış göstermekle birlikte tropiklerdeki yayılış alanları dağlık kesimlerde sınırlanma eğiliminde olan bir familyadır. *Viola*, 500-600 civarında hemikriptofit, kametif ve fanerofit hayat formları gösteren türe sahip olup, familyanın en zengin ve evrimli cinsidir. Cinsin Arjantin, Doğu Asya (Japonya) ve Doğu Avrupa (Balkanlar) olmak üzere üç ana yayılış merkezi bulunmaktadır (Dinç; 2002; 1). Tezkere-i Şükûfeciyân adlı eserde menekşe cinsleri şu şekilde verilmiştir: Benefşe (Menekşe) cinsleri: Al, Mor, Katmer, Mor Sâde, Beyaz Katmer, Beyaz Sâde, Kırmızı, Hercâyî, Mısır (Kahraman, 2015; 104).

Menekşenin çok çeşitli kullanım alanı vardır.¹⁵⁰ Kozmetik sanayiinde, mutfakta yemek yapımında, tatlılarda ve içecek çeşitlerinin yanı sıra, tıpta da antioksidan olarak, bilhassa Çin’de çayı kullanılmaktadır. Ayrıca bazı hastalıkların tedavisinde de ilaç olarak kullanılmaktadır. Osmanlı Döneminde şarabı da yapılan menekşe aynı zamanda mutfakların vazgeçilmez tatlarından biri olmuştur (Ünver; 2010; 1/92).

Anadolu mitolojisinde menekşenin hikâyesi kısaca şöyledir: Frigya tanrılarında biri olan Attis, çok yakışıklı bir gençtir, Tanrıça Kybele ve Agdistis Attis’e âşık olurlar. Frigya kralı Midas da Attis’i kızı ile evlendirmeyi planlamaktadır. Kıskançlık nedeniyle Agdistis Attis ve yanındakileri delirtir. Bir delilik anında bir çam ağacının altında Attis kendini hadım eder. Attis’in kanının aktığı yerde menekşeler doğar. Bu olaya çok üzülen Midas’ın kızı da kendini öldürür ve onun mezarının üzerinde de menekşeler biter. Menekşelerin doğuşuna sebep olan Attis miti Frigya’lılardan Helenlere oradan da Romalılara geçmiştir. Bu nedenle farklı söylenceleri oluşmuştur. (Erhat; 2001; 15). Bu söylencelerin

¹⁵⁰ Menekşe resimleri Prof. Dr. Özgür Eminağaoğlu tarafından Artvin ve çevresinde çekilmiştir.

değişmeyen motifi ise Attis'in kanından menekşelerin doğmasıdır. Farklı varyantları olsa da Attis'in doğumu diğer söylenceleri ile aynı olmasına karşın sonu farklı bitmektedir. Ovidius, Attis efsanesinin tümüyle farklı bir varyantını aktarır: Phrygia ormanlarında o kadar yakışıklı bir delikanlı vardı ki, Kybele tarafından temiz bir aşkla sevlmeye layık görülmüştü. Kybele onu ebediyen kendisine bağlamaya ve tapınağının bekçisi yapmaya karar verdi. Ama bunun için Attis'in hep bakir kalmasını şart koştu. Oysa Attis, Nympha Sagaritis'in (adı Saggarios nehri'nin adını anımsatmaktadır) aşkına dayanamadı. Öfkelenen Kybele, nymphanın hayatının bağlı olduğu ağacı kesti ve Attis'i delirtti. Şiddetli bir delilik krizi sırasında Attis, erkeklik organını kesti. Görünüşe bakılırsa, bu işi yaptıktan sonra Attis yeniden tanrıçanın hizmetine alındı. Kybele'nin arabasında, onunla birlikte Phrygia'nın dağlarını dolaşır halde tasvir ediliyordu (Grimal; 2012; 102).

Menekşe Doğu mitolojisinde de önemli bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilhassa klasik şiirimize sembol olmasını İran mitolojisindeki menekşe tasvirlerinden almaktayız. “Benefşe: “Menekşe” Koyu mor, biraz siyaha çalan renkte bir bitki olan menekşenin, İran'da on dört türü bulunur ve aralarında en ünlüsü Taberî menekşesidir. Eskiler menekşenin tıp açısından birçok özellik taşıdığına inanırlardı: Uyku getirdiği, yumuşatıcı özellik taşıdığı, baş ağrılarında iyi geldiği, koklanmasıyla beyindeki sıcaklık ve kuruluğu giderdiği söylenir, tansiyon ve akciğer zarı iltihabı ile zatürre gibi hastalıkların tedavisinde kullanılırdı.

Çiçekleri koyu renkli ve keskin kokuludur. Fars şiirinde deyimler, bileşikler ve atasözlerinde geçen menekşe mor rengiyle yasa ve zülfün siyahlığına kinaye olarak kullanılır.”(Yıldırım, 2008; 157). Klasik şiirde de menekşe daha çok mazmun olarak İran mitolojisindeki bu anlamları ile karşımıza çıkar.

Üç renkten oluşan hercai menekşe için halk arasında anlatılan bir de hikâye vardır. Çok eski zamanlarda iki kır çiçeği birbirine âşık olurlar, her bahar diğer çiçeklerle birlikte açan bu çiçekler, kalabalık içerisinde yeterince görüşmemekten rahatsız olurlar ve kendi aralarında bir dahaki seneye kışın hiç kimse yokken açmak için sözleşirler. Kış gelir, her yer karla kaplı iken sevgililerden biri sözünü tutar ve karların altından başını çıkarıp çiçek açar. Ancak sevgilisi ortalıkta yoktur. Soğuk ve kar içinde bekler, etrafı gözler ama sevgilisi bir türlü gelmez. Verdiği sözü tutmayan sevgili yine bahar geldiğinde açar. Sözünü tutarak her kış açan çiçeğe kardelen, vefasız ve güvenilmez âşığa ise hercai menekşe adı verilir.

Menekşe: Divân şiirinde kokusu, koyu rengi, boynunun eğriliği ve şekil yapısıyla anılmıştır. Baharın ve çemenin en belirgin unsurlarından biridir. Sevgilinin beni menekşeye benzer.

Ayva tüyü yerine kullanılabilir. Renk ve koku yönünden miske benzer. Demet demet olup pazarda satılması haliyle saç'ı andırır. Onun yuvarlaklığı ise saç bükümü gibidir. Ayrıca kulak, güş, attâr, micmer, anber, hokka gibi benzetmeleri de vardır. Yere yakın oluşu ve boyunun kısalığı ile diğer çiçeklerden ayrılır. “benefşe” şeklinde de kullanılır (Pala; 2003; 317).

Menekşe, menevşe, benefşe, benevşe: Menekşenin divan şairlerinin dikkatini çeken bitkisel özellikleri; kısa boylu ve taç yapraklarının yere eğik olması, taç yapraklarının küçük ve kıvrımlı şekli, güzel kokulu olması, renkli görüntüsü, çiçeklerini ilkbaharda açması ve zor şartlara karşı dayanıklı olmasıdır. Bu özellikleri, menekşenin klasik Türk şiirinde sevgilinin saçı, zülfü, kâkülü ve âşık için temel bir benzerlik ögesi olarak değerlendirilmesine sebep olmuştur. Yeryüzünü süsleyen ilk çiçeklerden biridir (Bayram, 2007).

Menekşe, bazen kokusuyla, bazen rengiyle ve bazen de toprağa yakın duruşuyla dikkatleri çektiği gibi, hem sevgilinin çeşitli özellikleriyle hem de âşık ile özdeşleşerek ortaya çıkar.

Menekşeye dinî açıdan da bazı anlamlar yüklenmiştir. İslâm tasavvufunda olduğu gibi Hristiyanlıkta da tevazu ve alçakgönüllülüğü temsil eder. Batıda menekşe sadece manevi duyguların değil Floransa gibi tanınmış bir şehrin de sembolü olmuştur. Taranan Divânlarda alfabetik olarak menekşe şiirleri yukarıda verilen anlamlarla eşleştirdiğimizde karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır:

Uzuv olarak, hatt, saç, zülf, gisû, kâkül, mûy, kulak, hâl, rûh, yüz, ten, dendân ve gözbebeği.

Şahıs olarak, Hz. Mûsâ, Hz. İsa, Mecnûn, Ferhâd. Menekşenin şiirde temsil ettiği tipler ve karakterler ise şöyle sıralanabilir: âşık, âbid, mürid, âbdâl, secde eden kimse, namaz kılan kimse, serefgende, gedâ, kul, hizmetçi, divâne, pervâne, uğru, güzel, sevgili, kâtip (yazıcı), hindû-beçe, dilâver, delikanlı, utanmış kimse, ‘attâr, cirit oyuncusu (Bayram; 2007). Dil-ber, hırsız, âvâre, deli, bimâr, hasta, sarhoş, mest, humâr, vefâlî, sürekli duâ eden, asi, mutrib, mahber, ebkem (suskun), rehber, günahkâr, perestâr (kul, köle, hasta bakıcı), hırsız, dilenci, şeh-bâz, tabîb, şâ’ir.

Eşyâ ve Doğal Ögeler; top, çevgân, önder (re’is,halife, kâfilesâlâr), inci avcısı, anahtar (miftâh), yazı, sevâd-ı rakam, micmere, ‘alem, gece, pervâne, ejderhâ, tavşan (hargûş), sinek (mekes), yarasa, dûd, Nîl, enhâr-ı cinân, çerâğ, gürz, futâ, kâğıt, kalem, yelken, lenger, ma’nâ (Bayram; 2007). Mi’cer (baş örtüsü), defter.

Renkleri ile de sembolleşen menekşenin şiirde en çok kullanılan rengi mordur bunun yanı sıra farklı renkleri ile de anılmaktadır: asfer(sarı), siyah, gök rengi.

İncelenen 110 divan içerisinde çalışmaya dâhil edilmeyen içinde menekşe geçen beyitler çıkarıldıktan sonra, menekşe redifli 4 kaside ve 14 gazel ile bir adet de na’atda menekşenin yüklendiği anlam, sembol, şahıs ve alegorlar aşağıdaki sıra ile ele alınıp tasnif edilmiştir. Beyitler şair isimlerinin alfabetik sırasına göre verilmiştir. Şiirlerin nazım şekillerini ayırt etmek için kasideler “K”, Na’at “N” harfleri ve beyit numaraları ile gösterilirken gazeller de divandaki gazel ve beyit numaraları ile verilmiştir. Çalışmaya esas teşkil eden şiirlerde konu ile ilgili beyit yoksa diğer şaire geçilmiştir.

Saç, zülûf, kâkül, gîsû, mûy: Yunan Mitolojisinde Güneş tanrısı Apollon, boylu,

boslu, çok yakışıklı ve özellikle, menekşenin taç yaprakları gibi mavimtırak yansımali uzun siyah saç bukleleriyle göze çarpan bir tanrı olarak tasvir edilir (Grimal, 2012, s. 72). Klasik Türk Edebiyatında ise; kokusu, çiçeklerinin toplu duruşu ve birbirine dolaşmış hali ile sevgilinin saçına benzetilen

menekşe, koku olarak anber, reyhan, müşg gibi sıfatlar ile anılırken, şekil olarak ta; çember şekline, saç rengi ise siyaha benzetilir.

Nefes urdı saçuñdan ter benefşe
Hevâyı itdi pür-`anber benefşe (K/1)

Haber cândan virür zülfüñ nesîmi
Aña beñzeyeye mi iy dil-ber benefşe (K/2)

Senüñ zülfüne `âşıkdur anuñ-çun
Bükilüp oldı uş çenber benefşe (K/5)

Saçuñ reyhanına hayrân olupdur
Egip boynın aña bakar benefşe (K/6)

Sabâ çözse saçuñ bendin sabâhın
Tola yirüñ yüzi yik-ser benefşe (K/8)

Nice derler hayâsından saçuñuñ
Seherde gör i nesrîn ber-benefşe (K/12)

Saçuñdan ne kohu tuydu `aceb kim
Bu resme oldu hoş mahber benefşe (K/13)

Yüzüñle zülfüñi görüben oldı
Yoluña hak eger gül ger benefşe (K/14)

Saçuña müşğ dimiş pâyimâcân
Turup bu cürme 'afv ister benefşe (K/15)

Gözûñle zülfüñe öykündüğü-y-çün
Uş oldu kûr nergis ker benefşe (K/180)

Ahmedî

Mesken tutar ise n'ola zülfünde dil-i Cem
Zîrâ ki gelür hoş dil-i bîmâra benefşe (266/5)

Sünbül saçuña çünkü dükel şifte vü zâr
Dîvâne gibi yâ ne gezer tagı benefşe (267/2)

Sarmazlar idi destesine rişte hemîşe
Sünbül saçuñuñ olmasa tutsağı benefşe (267/6)

Cem Sultân

Attâr-sıfat geldi yine bâğa benefşe
Anber saçının bûyunu almağa benefşe (42/1)

Hayâlî

Ta'cîl ile geldi irişüp yaza benefşe
Diler ki saçuñ vasfını hep yaza benefşe (424/1)

Zülfün dağıdur 'ârızına ol şeh-i hûbân
Mushafta komışlar sanasın tâze benefşe (424/6)

Mostarlı Ziyât

Anun-çün olur cem oluban deste benefşe
Sünbül saçuna oldu miyân-beste benefşe (241/1)

Münirî

Leylî saçuñun 'ışkı ile taglara düşmiş
Mecnûn gibi âşufte vü âvâre benefşe (K/20)

Zülf ile hata 'âşık olan gülşene gelsün
Tâ gönli açâ ara çemen ara benefşe (K/21)

Bir ekmedüğüñ yirde biter kıpırmayasıdır
Kara saçuña kırkırın el kara benefşe (K/23)

Ben bî-dile cevır itmek için tabî' olubdur
Zülf-i siyeh ü çarh-ı nigûn-sâra benefşe (K/24)

Necâtî Beğ

Hatt: Ayva tüyü, gençlerin yüzünde yeni çıkan sakal ve bıyık, sarı tüyler. Şiirde

yanak, dudak, ben, saç ve çene ile birlikte kendini gösteren hat, genelde hûb olarak düşünülür (Pala, 2003; 207) Anber ve misk kokusu ile dikkat çeken hat aynı zamanda yazı anlamına da geldiği için yanak sayfa, ayva tüyü ise yanağı kaplayan yazı olarak görülür. Sevgilinin 14-15 yaşlarında ve çok genç olduğunu

anlatmak için de hatt kullanılır.

Yañaguñ sebzesinde taña kaldum
Ki nice bitürür âzer benefşe (K/9)

Zi bulmuş hat lebünde ab-ı Hayâtı

Hızır mı olmuş bu cân-perver benefşe (K/17)

Ahmedî

Tahrir edecek zülf ü ruhu vasfını kâtib
Tûmârı gül olur hat-ı tûmârı benefşe (K/9)

Bu hattı mı yâ zülfü uçu sâyesidir kim
Gösterdi ruh-i âyine-girdârı benefşe (K/16)

Yâ çekti gülistân-ı ruhu dâ'iresinde
Göz degmemek için hat-ı jengârı benefşe (K/17)

Söz bâğına bir nakş nigâr etti hatın kim
Zeyn edemez ol lûtf ile gül-zârı benefşe (K/36)

Ahmed Paşa

Öykünür imiş bu hat-ı dil-dâra benefşe
Soñra oldı hacil başladı inkâra benefşe (266/1)

Sünbül hatuña reşk iledüp bâg-ı ruhuñda
Toprak döşenüp yüz vurur ahcâra benefşe (266/2)

Âhû gözün olmasa gazâl-ı Hotan ü Çin
Hattuñdan olur mı-y-ıdı otlagı benefşe (267/7)

Her kimi ki hâk eyleye ol hatt-ı semen-sâ
Bitüre hemîşe teni topragı benefşe (267/8)

Lâf eyleyicek hatt-ı perîşânı geçermiş
Süsen işidüp didi ki kulagı benefşe (267/9)

Cem Sultân

Vâkif olıcak hatt-ı ruh-ı yâre benefşe
Boynın bükerek çıkmada gülzâre benefşe (321/1)

Sanmañ sır-ı hat geldi ruh-ı alına gûyâ
Takmış o perî gûşe-i destâra benefşe (321/2)

Fasihî

Gömgök deli kılmasa anı hatt-ı gubârın
Mecnûn oluban düşmez idi dağa benefşe (363/4)

Şerm etmese hattından edip aşaga başın
Olmazdı berâber kara topraga benefşe (384/3)

Hayâlî

Bili bükilüp zaf ile boynını bıraktı
Olalı gül-i haddün için haste benefşe (241/2)

Münirî Divânı

Zülf ile hata 'âşık olan gülşene gelsün
Tâ gönli aç aça çemen ara benefşe (K/21)

Necâti Bey

Miskînlik idermiş hat-ı dildâra benefşe
Her dem tapu kılduğı budur yâra benefşe (K/17)

'Anber hatuñı didi gören gül yüzün üzre
Akyazı yüzün tutdı yine kara benefşe (K/18)

Bi'llâhi günñül gör ne kara günlere kaldun
Kim öykünür ol hatt-ı siyekhâra benefşe (K/21)
Devrân kara çullarda kosa anı yeridür
'Ahdinde tolaşur çü hat-ı yâra benefşe (K/27)

Revânî

Ne yüz karasıyla hatuña öyküne-bildi
Gömgök delüdür var-ısa dîvâne benefşe (168/2)

Bu vech-ile yüz bulmaz-ıdı bâğ-ı cihânda
Ger beñzemeseydi hat-ı cânâna benefşe (168/4)

Gülzâr-ı mahabbetden alup sundı Vusûlî
Vasf-ı hatuñ ile saña beş dâne benefşe (168/5)

Vusûlî

Gûş: Kulak. Divân şiirinde kulak, şekil yönünden güle benzer, kıvrımlıdır. Sevgilinin kulağını burmak gerekir, bu işi ya sevgili yahut felek yapar. Menekşe de boyunun kısalığı ile yerin kulağıdır. Sevgilinin kulağı olarak karşımıza çıkan menekşenin kulağını sabâ rüzgârı burmaktadır (Pala, 2003; 182). Aynı zamanda dikkatli bir dinleyici olduğunu vurgulamak için de menekşe

kulağa benzetilmiştir.

Gözûñle zülfüñe öykündüğü-y-çün
Uş oldı kûr nergis ker benefşe (K/18)

Ahmedî

Gûş eylemese midhatini cân kulagiyle
Kandan takınırdı dür-i şeh-vârı benefşe (K/40)

Eksikligini bildi ve miskinlige geldi
Gûşuna yapışdı eder a'zârî benefşe (K/43)

Bu Ahmed-i gâm-gînin eger kılsa gamın gûş
Zanûda koyup başın ede zârî benefşe (K/45)

Ahmed Paşa

Lâf eyleyicek hattı-ı perîşânı geçermiş
Sûsen işidüp didi ki kulağı benefşe (267/10)

Gûşunu sabâ burmak ile kapkara etdi
Ta'n edeli sinemde siyeh dâga benefşe (43/3)

Hayâlî

Boynı kulağı toptolu olmazdı cevâhir
Gûş urmasa bu nazm-ı güher-bâra benefşe (K/39)

Revânî

Hâl: Ben. Vücutta meydana gelen nokta. Edebiyatta genellikle yüzde bulunan benler ile bu benlerin renginin siyahlığı ve küçüklüğünden sık sık bahsedilir (Pala; 2003; 195). Menekşenin ortasında bulunan siyahlık ta bene benzetilmiştir. Bazen yara, dâğ bazen putperest olarak karşımıza çıkan ben bazı beyitlerde yazıya konulan nokta özellikleri ile görülür. Bazen de sevgilinin yüzündeki pas lekesi olur.

Gül yüzü kenârında ne hoş-hâl olur ol hâl
Kim bendesi misk oldu perestârî benefşe (K/6)

Sevdâ-yi hâli ey gözü nergis izârının
Boynuna atladı bir kara dâğı benefşenin (36/4)

Hayâlî

Bu şi'r-i dil-âvîzi Necâtî yaraşur kim
Hall ile yaza safha-i jengâra benefşe (K/44)

Necâtî

Bir beñli güzeldür gök ala gözlü çemende
Dönmiş ne için ‘âşık-ı gamhâra benefşe (K/7)

Miskînlik idermiş hat-ı dildâra benefşe
Her dem tapu kılduğı budur yâra benefşe (K/17)

‘Anber hatuñı didi gören gül yüzüñ üzre
Akyazı yüzün tutdı yine kara benefşe (K/18)

Revânî

Hâlî degül ey Tecelli-i zâr
Hâlince recâdadur benefşe (N/15)

Tecellî

Ruh, ruhsâr, rûy: Yüz, menekşe şekil itibariyle insan yüzüne benzetilmiştir. Güzel olmasına güzeldir ama sevgilinin yüzünün güzelliği karşısında utanan menekşe toprağa yakınlığı ile yüzünü bazen toprağa bazen de taşu sürer.

Yüzüñde yaraşur tagılsa zülfüñ
Ki gül-zâra olur zîver benefşe (K/10)

Yüzüñle zülfüñi görüben oldı
Yoluña hak eger gül ger benefşe (K/14)

Yalıñ kim çıka od irdükde kibrît
Nazar itdükde aña beñzer benefşe (K/23)

Ahmedî

Bitirdi nigârın yüzü gül-zâr-ı benefşe
Olsa yaraşır tâze gülün yârı benefşe (K/1)

Sihr eylemese zülfü izârında habîbin
Bitirmez idi âteş-i ruhsârı benefşe (K/3)

Kim vasf ed e ol hüsni k'anun bâg-ı ruhunda
Eyledi hacil nâfe-i tâtârı benefşe (K/5)

Gül yüzü kenârında ne hoş-hâl olur ol hâl
Kim bendesi misk oldu perestârı benefşe (K/6)

Tahrir edecek zülf ü ruhu vasfını kâtib
Tûmârı gül olur hat-ı tûmârı benefşe (K/9)

Bu hattı mı yâ zülfü uçu sâyesidir kim
Gösterdi ruh-i âyine-girdârı benefşe (K/16)

Yâ çekti gülistân-ı ruhu dâ'iresinde
Göz degmemek için hat-ı jengâri benefşe (K/17)

Sultân Cem-i sâni ki anun adın işitse
Fi'l-hâl sürer topraga ruhsârı benefşe (K/19)

Ahmed Paşa

Sünbül hatuña reşk iledüp bâg-ı ruhuñda
Toprak döşenüp yüz vurur ahcâra benefşe (266/2)

Gül ruhlaruñuñ 'arz ideli bâg-ı benefşe
Bir deste-i güldür ki ola bağı benefşe (267/1)

Sünbül hatuña reşk iledüp bâg-ı ruhuñda
Toprak döşenüp yüz vurur ahcâra benefşe (267/5)

İy Cem rûh-ı gül-zârını seyr eyle ki dâ'im
Güller bitürür hârı vü yaprağı benefşe (267/10)

Cem Sultân

Vâkîf olıcak hatt-ı ruh-ı yâre benefşe
Boynın bükerek çıkmada gülzâre benefşe (321/1)

Sanmañ sır-ı hat geldi ruh-ı alına gûyâ
Takmış o perî gûşe-i destâra benefşe (321/2)

Fasihî

Dem geldi ki gül şevkine her hâr ayagina
Yüzün süre boynın çeke yalvara benefşe (K/3)

Kadr ile şeref buldı yetişdi göke başı
Şah işiğine süreli ruhsâre benefşe (K/27)

‘Ahdüñde hacil oldı yüzi yerlere düşdi
Girdüğü için kısmet-i küffara benefşe (K/32)

Necâtî Bey

‘Anber hatuñı didi gören gül yüzüñ üzre
Akyazı yüzün tutdı yine kara benefşe (K/18)

Ƙorkum bu durur yüz karalığın ide bir gün
El uzadup ol ‘ârız-ı ruhsâra benefşe (K/19)

‘İşk âteşine yanubanı kapkara olmuş
‘Aşık olalı sen yüzi gülnâra benefşe (K/22)

Mutrib gibi bir lahza komaz çengini elden
Tâ bezmine yüzün süriyü vara benefşe (K/26)

Revânî

Bâzâr-ı çemende tâze gülden
Hüsniyle bahâdadur benefşe (N/18)

Tecellî

Sünbül saçına olalı peyveste benefşe
Gül ruhları ‘arz eyledi nev-reste benefşe (165/1)

Ne yüz karasıyla hatuña öyküne-bildi
Gömgök delüdü var-ısa dîvâne benefşe (168/2)

Bu vech-ile yüz bulmaz-ıdı bâğ-ı cihânda
Ger beñzemeseydi hat-ı cânâna benefşe (168/4)

Vusûlî

Dendân, diş, lâl, dil, zebân, leb: Dudak, divân şiirinde üzerinde en fazla durulan güzellik unsurlarından biri dudak diğeri ise dişdir. Dudak, yuvarlaklığı, renginin

kırmızılığı, dişleri içinde saklayan bir mücevher kutusu gibi görülmesi, tadının şekere benzetilmesi ve hastaya ilaç olması gibi özellikleri ile karşımıza çıkar (Pala; 2003). Dişler daha çok inciye benzetilir, değerli birer mücevherdir. Dudak aynı zamanda bir konuşma organıdır ve genellikle güzel sözler söylemesiyle anılsa da bazen de sevgiliyi azarlayıcı, üzücü sözler de çıkar ağızdan.

Hat-ı pîrûze laclûnde yazupdur
Olur şekerle şîrîn-ter benefşe (K/16)

Zi bulmuş hat lebünde Âb-ı Hayâtı
Hızır mı olmuş bu cân-perver benefşe (K/17)

Dili enseden çekildi didüğü-y-çün
Yüzüñe gül zübân-âvar benefşe (K/19)

Dilüñi sahla ney bigi ki dilden
Yile vardı olup muztarr benefşe (K/20)

Nitekim şem‘ dil uzatduğı-y-çün
Gidüp başı kalur bî-ser benefşe (K/21)

Redîf-i şî‘r olur şol şart-ıla kim

İde söz kadrini ber-ter benefşe (K/35)

Ahmedî

Evvel çü lebin yâdına mey-hâneye düşmüş
Âhır komadı hâne-i hammârı benefşe (K/12)

Ne hâmedir ol k'oldu zebân ile şeker-rîz
Ne tûtîdir ol kim döke minkârı benefşe (K/37)

Ahmed Paşa

Kand-i lebüne ermeğe gülzâr-ı ruhunda
Bâl açdı mekesler gibi uçmağa benefşe (364/43)

Hayâlî

Hâmem gibi medhüni düşürmezdi dilinden
Bulaydı eger kudreti güftâra benefşe (K/35)

Revânî

Menekşenin temsil ettiği en önemli karakterler Hz. Musa ve Hz. İsa'dır. Ayrıca çok çeşitli tiplerde de görmemiz mümkündür. Bunları örnekleyecek olursak en çok âşık rolü ve meşhur âşıkların temsilcisi olarak şiirdeki yerini alır. Klasik şiirde karşımıza sık sık, Mecnun, Ferhâd, âşık, isimleri ve onların sıfatları ile çıkar.

Gömgök deli kılmasa anı hatt-ı gubârın
Mecnûn oluban düşmez idi dağa benefşe (42/4)

Yâd etme benimle bile yârı deyu durmuş
Ferhâd gibi tîşe çeker dağa benefşe (82/4)

Hayâlî

Ferhâd gibi tîşe-i gonçe ile efendi
Kasd eyledi kühsârı gelüp kaza benefşe (424/3)

Mostarlı Ziyâ

Mecnûn gibi bulımadı Leyli ile kurbet
Sa'y idüb iremez gül-i gül-zâra benefşe (K/10)

‘İsâ nitekim sûzen ile çıkdı semâyâ
Ol resme çıkar kulle-i kühsâra benefşe (K/11)

Leylî saçuñun ‘ışkı ile taglara düşmiş
Mecnûn gibi âşufte vü âvâre benefşe (K/20)

Ah eyledi kim çıkdı dütünü tepesinden
Yakub cigeri bencileyin nâra benefşe (K/25)
Necâtî Bey

Ferhâd mıdur kim eline tîşesin aldı
‘Azm itdi yine kulle-i kühsâra benefşe (K/6)

Gömgök delüdü Leylî saçuñ fikri ile kim
Mecnûn gibi düşmüş yine taglara benefşe (K/20)
Revânî

Menekşenin uzuv ve tanınmış kişilere benzetilen beyitlerinin yanı sıra eşya ve hayvanlara da çeşitli özellikleriyle benzetilmiştir. Bu benzetişlerle ilgili seçilen örnek beyitler ise şöyledir:

Duhânı olsa âh-ıla caceb mi
Ki çışk odınadur micmer benefşe (K/11)

Reyâhînuñ degülse mâteminde
Göge nişe boyar miccer benefşe (K/25)

Reyâhîn pâ-y-bûsuña gelürler
Olara olmuş uş reh-ber benefşe (K/33)
Ahmedî

Zülfün yüzüne saldı kırışmeyle dedi kim
Kim gördü k'ola Ka'benin estârı benefşe (K/15)
Ahmed Paşa

Sahn-ı çemene gelmedi ol serv-i dil-ârâ
Başına kara bağladı bîçâre benefşe (321/1)
Fasîhî

Billâhi Hayâlî gibi Şâhım nice benzer
Yelken toruda bir yakası çâke benefşe (41/5)
Hayâlî

Bâga sakın ey kebk-i derî itme güze
Bâl u per ile benzedi şeh-bâza benefşe (424/4)

Mostarlı Ziyâ

Olmış harem-i hâss-ı şefâ' atda Rızâyâ
Her subh u mesâ bende-i dergâh benefşe (115/6)

Neccârzâde Rızâ

Tâ mahşer-i gülşende sunuldu kara defter
Mahzûn oluban döndi güneş-gâra benefşe (K/12)

Har-guş gibi gözi açuk uyhuya varmış
İrmezse ne tañ devlet-i bîdâra benefşe (K/16)

Âşüfte olup sünbül-i dildâra benefşe
Yüz yire kodı derd ile bîçâre benefşe (K16)

Necâtî

Geh rişte-be-pây bir megesdür
Geh şekl-i hümâdadur benefşe (N/2)

Tecellî

Ne yüz karasıyla hatuña öyküne-bildi
Gömgök delüdü var-ısa dîvâne benefşe (168/2)

Vusûlî

Sonuç

İnsanlık tarihi kadar eski, hatta belki daha eski sayılabilecek çiçeklerin varlığı beraberinde bir çiçek kültürünü getirmesini kaçınılmaz kılmıştır. Çiçeklerin sembolleşmesinden ve edebiyatta yer almasından daha doğal bir şey olamaz. Menekşe de hem bir sunum çiçeği olarak hem de farklı özellikleriyle edebiyatın da en kullanışlı sembol çiçeklerinden biri olmuştur. Özellikle İran mitolojisinin etkisinde kalan Klasik Türk Şiiri şairleri, menekşeyi bir sembol olarak bilhassa İran efsanelerindeki anlamlarıyla eserlerinde kullanmışlardır. Tasavvuf edebiyatının da vazgeçilmez sembollerinden olan menekşe, bazen bir uzuv olarak bazen bir karakter olarak bazen de bir nesne olarak şiirde yer almıştır. Bu çalışmada 110 Divân taranmış olup içlerinden menekşe redifli şiir yazmış olan 13 şair ve bu şiirleri incelemeye esas alınmıştır. Değerlendirilen şiirler, 4 kaside, 1 na'at ve 14 gazelden ibarettir. Araştırmalar sonucunda şiirde kullanılan, menekşenin sembolik özelliklerine ait açıklamalar yapılarak beyitlerden uygun örnekler açıklamaların altında gösterilmiştir. Menekşenin kullanım alanı hem çok farklı hem de çok fazladır. Örneklerde de görüldüğü gibi menekşe en çok

sevgilinin uzuvlarını sembolize etmektedir, arkasından yine en çok âşık ve âşığın özellikleriyle karşımıza çıkmaktadır. Nesne ve doğal olaylardaki rolü ise daha çok kokular ve koku yaymaya yarayan buhurdan, başörtü ve Kâ'be'nin örtüsü gibi eşyalar olarak sembolize edilmektedir.

Örnek olarak kullanılan beyitlerde de görüldüğü üzere, ilk sırada menekşe, sevgilinin yüzü ve yüz hatları olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle de rengi ile çemende rahatlıkla seçilebilmesi, yere dönük olması ile utangaçlığı dikkat çekmektedir. Bazen de kıskançlıktan yüzünün rengi kararmıştır, bu aynı zamanda hasta olmasının da bir göstergesidir. Yüz, rûy, rûh, hat, hâl gibi sevgilinin yüzüne güzellik katan bütün öğeler birlikte anılmaktadır. Yine ayva tüyleri ile sevgilinin gençliğine gönderme yapılmaktadır. Sevgilinin güzellik unsurlarından ikinci sırayı sevgilinin saçı almaktadır. Saç ile beraber kokusu ve koku yayıcı olarak ta bilhassa sabâ rûzgârı birlikte kullanılmıştır. Yerin kulağı olması hasebiyle menekşenin kulağa benzetilmesi ve bu benzerlikle ilgili beyitler üçüncü sırayı alır. Menekşe aynı zamanda iyi bir dinleyicidir de bazen de söz dinlemezse sabâ rûzgârı menekşenin kulağını bükerek karartır. Menekşenin uzuv olarak kullanılması dışındaki benzetmeler daha az bulunmaktadır. Eşya olarak ise menekşe en çok tütsü kabına (micmer) benzetilmektedir, kokusu ile misk ve amberden daha üstün olduğu iddia edilmektedir. Sevgili dışında menekşenin üstlendiği asıl rol âşık rolüdür. Bazen Ferhat, bazen de Mecnun olarak karşımıza çıkar. Hepsinin ötesinde menekşe ebedî âşıktır, bu haliyle en çok tasavvufî şiirlerde görülür.

Müstakil beyitler ile birlikte alındığında oldukça hacimli bir yazı ortaya çıkacaktır. Bu nedenle ender kullanımlar elenerek seçilen şiirlerden en çok temsil ettiği öğeler ele alınmıştır. Mümkün olduğunca çok beyit ile de örnek verilmeye çalışılmıştır.

Kaynakça

- Akdoğan, Yaşar, *Ahmedî Divanı*, e- kitap, www.kultur.gov.tr
- Avşar, Ziya, *Revânî Dîvânı*, e- kitap, www.kultur.gov.tr
- Ayvazoğlu, Beşir, (2013), *Güller Kitabı*, Kapı Yayınları, İstanbul.
- Bayram, Yavuz, (2007), *Klasik Türk Şiirinde Duyguların Dili: Çiçekler*, Turkish Studies Volume 2/4, 209-218.
- Deniz, Sebahat, (2005), *Tecellî ve Divanı, Yeni Zamanlar Dağıtım*, İstanbul.
- Diñç, Muhittin, (2002), *İç Anadolu Bölgesi'ndeki Viola L. (Menekşe) Cinsinin Revizyonu*, Doktora Tezi, Konya.
- Erhat, Azra, (2001), *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitapevi, İstanbul.
- Ersoy, Ersen, *II. Beyazıt Devri Şâirlerinden Münîrî Hayatı, Eserleri ve Divânı (İnceleme-Tenkitli Metin)*, e- kitap, www.kultur.gov.tr
- Ersoylu, Halil, (2013), *Cem Sultan'ın Türkçe Divanı*, TDK, Ankara.
- Goody, Jack, (2010), *Çiçeklerin Kültürü*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Gökalp, Halûk, (2001), *Fasîhî Divânı: İnceleme-Metin*, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Grimal, Pierre, (2012), *Mitoloji Sözlüğü*, Kabalcı, İstanbul.
- Gürgendereli, Müberra, *Hasan Ziyâî (Mostarlı Ziyâî) Dîvânı*, e- kitap, www.kultur.gov.tr
- Kahraman, Seyit Ali, (2015), *Şükûfenâme, Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, İBB, İstanbul.
- Koçal, Abdullah, (1992), *Ahmed Paşa Divânı*, Akçağ, Ankara.
- Özdemir, Mehmet, (1999), *Neccâr-zâde Rızâ Divânı'nın Edisyon Kritiği*, Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon.
- Pala, İskender, (2003), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, L&M, İstanbul.
- Tarlan, Ali Nihad, (1992), *Hayâlî Beg Divânı*, Akçağ, Ankara.
- Tarlan, Ali Nihad, (1992), *Necâtî Beg Divânı*, Akçağ, Ankara.
- Taş, Hakan, *Vusûlî Divânı (İnceleme-Metin-Çeviri-Açıklamalar-Dizin)*, e- kitap, www.kultur.gov.tr
- Ünver, A. Süheyl, (2007), *Türk Süsleme Sanatçıları Müzehhipler, c.I, II*, İşaret Yayınları, İstanbul.
- Yenikale, Ahmet, *Ahmet Nâmî Dîvânı ve İncelemesi*, e- kitap, www.kultur.gov.tr